

Місто

КУПИТИ

У найпростішому прочитанні роман «Місто» Валер'яна Підмогильного - це історія амбітного юнака, який переїжджає із села у Київ і будує там нове життя. Його часто порівнюють з героєм «Любого друга» Мопассана й самовпевненими і неперебірливими в засобах підкорювачами суспільних вершин із сюжетів Бальзака. Однак для Підмогильного це не лише історія кар'єри. Він уписує життя Степана Радченка в історико-культурний контекст тогочасної України.

Маргінал і чужинець Радченко протягом роману цілеспрямовано викшталтовує себе, здобуває освіту, прилучається до інтелектуальної та творчої еліти. Довколишній світ видається йому дедалі складнішим.

Окрім іншого, роман «Місто», написаний у 1927 році, засвідчував неймовірно важливий здобуток національної революції: повернення урбаністичного простору під українську культурну юрисдикцію. Епоха принизливого самообмеження в рамках домашньовжиткової рустикальності залилася позаду, Київ знову ставав осередком потужного мистецького ренесансу.

Про серію «Неканонічний канон»

Міркуючи про канон української літератури, в пам'яті спливають лише кілька прізвищ зі шкільної програми - Шевченко, Франко, Нечуй-Левицький. Хоча насправді цей перелік значно більший та різноманітніший.

Перед вами серія «Неканонічний канон», за допомогою якої ми хочемо поговорити про всіх тих, кого ми не знали, чиї тексти ми читали, не розуміючи контексту тогочасної реальності. Перед вами серія, покликана перевідкрити знайомих незнайомців. У ній ви знайдете цілий спектр українських авторів та їхніх творів - від Підмогильного і Багряного до Хвильового та Йогансена, від вишуканого інтелектуального роману до динамічного пригодницького, від новаторської урбаністичної прози до психологічних текстів.

Кожен текст супроводжується ключами для прочитання від українських літературознавців. Вони розкажуть, на що варто звернути увагу, і допоможуть подивитися на тексти українських класиків по-новому.

неканонічний канон:

● ВАЛЕР'ЯН

ПІДМОГИЛЬНИЙ. Місто

● ВАЛЕР'ЯН

ПІДМОГИЛЬНИЙ. Місто

Роман

віхОла

Київ · 2024

УДК 821.161.2'06-3
ПЗ2

Підмогильний Валер'ян

ПЗ2 Місто: роман / Валер'ян Підмогильний; упоряд. і передм. Віри Агеєвої. — К. : Віхола, 2024. — 368 с. — (Серія «Неканонічний канон»).

ISBN 978-617-8178-33-8

У найпростішому прочитанні роман «Місто» Валер'яна Підмогильного — це історія амбітного юнака, який переїжджає із села у Київ і будує там нове життя. Його часто порівнюють з героєм «Любого друга» Мопассана й самовпевненими і неперемінливими в засобах підкорювачами суспільних вершин із сюжетів Бальзака. Однак для Підмогильного це не лише історія кар'єри. Він уписує життя Степана Радченка в історико-культурний контекст тогочасної України.

Маргінал і чужинець Радченко протягом роману цілеспрямовано викшталтовує себе, здобуває освіту, прилучається до інтелектуальної та творчої еліти. Довколишній світ видається йому дедалі складнішим.

Окрім іншого, роман «Місто», написаний у 1927 році, засвідчував неймовірно важливий здобуток національної революції: повернення урбаністичного простору під українську культурну юрисдикцію. Епоха принизливого самообмеження в рамках домашньовжиткової рустикальності зосталася позаду, Київ знову ставав осередком потужного мистецького ренесансу.

УДК 821.161.2'06-3

Тексти звірено за виданням:

Підмогильний Валер'ян. Оповідання. Повість. Романи. — К.: Наукова думка, 1991. — (Серія «Бібліотека української літератури»).

Усі права застережено. Будь-яку частину цього видання в будь-якій формі та будь-яким способом без письмової згоди видавництва

і правовласників відтворювати заборонено.

© Віра Агеєва, упорядкування і передмова, 2022

© Володимир Гавриш, обкладинка, 2022

© ТОВ «Віхола», виключна ліцензія на видання, оригінал-макет, 2022

КЛЮЧ ДО РОЗУМІННЯ ТЕКСТУ: «РОЗЧИНИВ ВІКНА В ТЕМНУ БЕЗОДНЮ МІСТА...»

Свою першу збірку Валер'ян Підмогильний назвав визивно й амбітно — «Твори. Том I». Така-от заявка на класика від дев'ятнадцятирічного дебютанта. Його ранні оповідання вирізнялися в тодішній нашій белетристиці подієвістю та зосередженістю на психології персонажа. В елітарному київському угрупованні «Ланка»¹ він швидко вирізвився як провідний прозаїк, а публікація 1928 року «Міста» одразу ставить автора в ряд канонічних письменників.

Не раз уже апробований сюжет про провінціала в столиці Підмогильний збагачує цілком новими поворотами, колізіями й проблемами; створює модерністський роман про митця, в якому літературний побут привертає, здається, більшу авторську увагу, ніж соціальні зміни, спричинені революційним потрясінням. Це текст програмний, до того ж створений у розпал гучної дискусії про «шляхи розвитку української літератури», коли в белетристику часто впліталися полемічні репліки й аргументи.

Традицію, яка послідовно заперечується, автор не боїться ідентифікувати з іменем найталановитішого й найшанованішого її представника. Головний герой «Міста» Степан Радченко — таки бунтівливий літературний син Павла Радюка з роману «Хмари», надсадно ідеалізованого українофіла, збирача фольклору й шанувальника етнографічних святощів. Радченко ж таки не дарма «Степан Павлович». (До речі, в пізнішій «Повісті без назви» пізнаваним об'єктом пародіювання буде не менш авторитетний творець реалістичного роману, «Рудченко з Гадяча».) Підмогильному дистанціювання від класичної вітчизняної прози ХІХ століття тим важливіше, що він один з небагатьох у переважно лірико-імпресіоністичному, неоромантичному письменстві двадцятих років реалістів, тільки-от цей реалізм уже зовсім відмінний від Нечуєвого. Невипадково саме автора «Кайдашевої сім'ї» обрано й об'єктом психоаналітичної інтерпретації в контroversійній свого часу статті Валер'яна Підмогильного.

Щодо головного героя «Міста», то для нього конечним стає розрив із селом, з рустикальними чеснотами й цінностями. Місто владно забирає цього «з просторів польових прибульця» у свій полон, і хлопець недовго чинить спротив.

Саме розгортання урбаністичного простору в цього автора цілковито інакше, аніж у передреволюційних українських романах, він подає точку зору захопленого містом персонажа, здатного адаптуватися до отої «розпеченої атмосфери» й нового підсоння. Попервах герой роману Підмогильного почувається загнаним нікчемним чужинцем, якого все навкруг лякає й пригнічує. «Ну навіщо було сюди забиватись? Що буде далі, як він житиме? Він пропаде, він старцем вертатиме додому». Київські принади, розкішні крамниці, театри, розваги, ілюмінації, святково вбрані натовпи в середмісті — все це хлопець таврує як огидну розпусту, більше того, воно видається несправжнім, ефемерним. Місто, в його сприйманні, — уособлення вселенського зла, і грішний Содом мусить дочекатися справедливої Божої кари. Непевні потерчата, диявольські вогники на болоті, яке засмоктує, відьомські підступи — усі страхи, всі засвоєні з дитинства уявлення про діяння ворога роду людського, про силу неподоланного зла опановують Радченкову свідомість на нічному Хрещатику. Це якийсь антисвіт, де годі врятуватися й вижити. «В сутінках вулиці він вбачав якусь приховану пастку. Тьмянний блиск ліхтарів, разки світючих вітрин, сяєво кіно — були йому блудними вогниками серед драговини. Вони манять, але гублять. Вони світять, але сліплять. А там, на горбах, куди лавами сходять будинки й женеться вгору широкий брук, у темряві, що зливалася з небом і каменем, — там величезні водоймища отрути, оселі слимаків, що напливають увечері сюди, в цей давезний Хрещатий яр. І коли б його міць, він накликав би грім на це сіре важке болото, як казковий чарівник». Проте день від дня ресентимент слабшає, а певність свого місця в мегаполісі посилюється. Лише пройшовши через низку ініціаційних випробувань, сформувавшись як зріла особистість, герой постає у фіналі гордим переможцем.

І згодом його дедалі більше вабитиме натовп, темрява кінозалів, несподіваність химерних вуличних зустрічей і знайомств, якраз місто й стане джерелом натхнення, на київських вулицях молодий романіст

шукатиме пригод, мізансцен, подій, які органічно вплітатимуться в його белетристичні сюжети.

Напрям і стрімкість еволюції наголошено в романному обрамленні, через зіставлення вступного й прикінцевого епізодів. У першому розділі Степан Радченко, щойно ступивши на пристань, з низинного Подолу оглядає панораму столиці, яка нависає над ним **згори**. Його страхи ніби матеріалізовані в натуралістичних описах: «Пароплави почали розвантажувати. Довгими сходами пішли півголі вантажники з лантухами, паками, садовиною. Потім понесли розчепірені волов'ячі туші й покотили засмолені смердючі бочки». Місто бачиться самозваному гостеві чи не всеїдним звіром, потворою, яка пожирає численних жертв, упивається їхньою кров'ю. І як не схожа ця замальовка на фінальну сцену самоствердження героя. **Піднесення**, сходження соціальною драбиною, творча самореалізація показані через просторові, ландшафтні описи; Радченкова історія успіху — це ще й рух, у буквальному, топографічному сенсі, знизу вгору, з «крамарського» Подолу на високі горби аристократичних печерських Липок. У фіналі герой Підмогильного знову спостерігає панораму тепер уже не ранішнього, а нічного Києва, але бачить місто **згори**, з вікна своєї квартири: «Не чекаючи ліфта, хлопець притьмом збіг на шостий поверх, і до кімнати ввійшовши, розчинив вікна в темну безодню міста. Воно покірно лежало внизу хвилястими брилами скель, позначене вогняними крапками, і простягало йому з пільми горбів гострі кам'яні пальці. Він завмер від сласного споглядання цієї величі нової стихії і раптом широким рухом зронив униз зачудований поцілунок. Тоді, в тиші лампи над столом, писав свою повість про людей». (Підмогильний доволі послідовно «переписує» Нечуєві «Хмари», поверх тексту про втрату міста творячи сюжет його повернення. Адже Нечуй-Левицький так само зіставляє Поділ і Липки, нижнє міщанське й верхнє аристократичне місто, і якраз у шляхетському осідку дідичів, де лише портрети предків — козацьких полковників — нагадують про колишню велич, запустіння, занедбаність і руйнування найбільш відчутні.) Як далеко це відчуття переможного торжества, досягнення і від Радченкових колишніх страхів, і загалом від фрустрацій романних персонажів ХІХ століття! Йдеться не лише про особистий апофеоз романного героя, а й про

утвердження урбаністичної української культури, «чорнозему», який повертає собі втрачену ідентичність, свій *urbs*. Коли у вступній ландшафтній замальовці наголошено потворність, загрозливу монструозність чужого обширу, то у фіналі місто представлене простором принадної гармонії. Щоб досягнути урбаністичну красу Києва, герой мусив змінитися сам, навчитися її бачити, відчувати, а надто й залучитися до її творення.

Поступово він оволодіває вмінням проникати в глибину речей, прозирати за видимістю складніші сутності й смисли.

Письменник пропонує зовсім новаторську, доти в українській літературі майже не знану, поетику речевости. Якраз через демонстрацію змін навколишнього предметного світу вдається унаочнити на мікрорівнях тектонічні розломи, зсуви епох, розриви часового ланцюга.

Ще нічого в місті не знаючи, герой спішить навішувати ярлики й цінники, і підставою для цього стають найпростіші побутові речі, насамперед знов-таки одяг. Глибше проникнення в сутність, прозирання крізь поверхню для його невиробленого мислення ще недоступні. Юнак усе ж комплексує через свій старий формений френч, вицвілі штани й рудий картуз. Це означники, за якими легко прочитується його масовидна, зрештою, натовді біографія: якісь воєнні, повстанські пригоди, безпросвітна бідність, сирітські злигодні. Амбіційність натури лише посилює травматичне переживання несправедливого упослідження. Тож навіть симпатія до ровесниці--односельчанки виникає з огляду на її сіру блузку, що лишала «тільки вузьку стюжку тіла на видноті, а інші безсоромно давали на очі всі плечі й перші лінії грудей», спідницю, з-під якої не видно колін, і черевики без підборів. Це маркери сформованих традиційним вихованням уявлень про патріархальну цноту, скромність, порядність і безпретензійну простоту. Зрештою, обирати він і не може, вибагливіші красуні для нього недосяжні. А оскільки сенси складності Степанові з Теревенів ще геть неприступні, то все, що не надається до вимірювання його примітивною лінійкою, інакше й незрозуміле, стає уособленням кінцесвітньої розпусти й пекельного зла. До тих **інших**, з голими руками й плечима, «ставився трохи погордно, трохи боязко», добре знаючи, що вони зневажають його за благоденський френч

і вицвілі штани, хоча сам він певен власної вищости. Але довжина спідниці й висота комірчика як моральні орієнтири виявилися оманливими, і Степан тут-таки й переживає крах своєї системи розрізнювання. Йому ненависні й огидні дівчина в серпанку на яхті, й кияни в купальних костюмах на пляжі, але обраниця Надійка безмежно ними захоплюється. Вочевидь, Степанові вподобання невдовзі також зміняться. І, відбувши кілька уроків у міській школі виховання почуттів, ще в підготовчих її класах, цей «прибулець з польових просторів» уже зачаровується красунею-балериною «в темній оксамитовій сукні, що переходила вузькою смужкою через одне, геть оголене, плече».

На початкових етапах міських ініціаційних випробувань одяг набуває для Радченка неймовірної значущости. Зміна сорочки й піджака — це зміна статусу.

Перед вітриною столичної крамниці він мріє, що, ймовірно, «створив би щось геніальне, коли б одягти його в ту мить в англійську сорочку з комірцем, куці вузькі штани й гостроносі черевики». Йомріяне перевдягання сприйняв як переродження: у люстрі «ніби вперше себе побачив і спізнав», дивився тепер на світ «з височини свого європейського вбрання». Потому якийсь період жив ніби двоїтим життям, не змішуючи різні соціальні ролі, на лекції в інститут вдягаючи вицвілий френч і штани, а на викладацьку працю, яку запопав, — нове убрання; перебував, отже, «в стані непевної рівноваги між рудим френчем і сірим піджаком». Перша частина роману завершується сценою мало не ритуального спалення остогидлого френча, штанів і сільських торбин. Адаптація в місті принаймні почасті відбулася.

Це поки що етап, коли Степан сприймає культуру переважно на рівні речовому. У момент особливо болючої душевної урази він уявляє себе повстанцем, котрий на бойовій тачанці вривається в Київ, розбиває прикладом замки крамниць, вантажить розкішний одяг, дорогу їжу, незчисленні трофеї, а вродливу полонянку кидає зверху, як законну здобич. Однак це лише момент прикрого особистісного регресу, спроба таким чином залікувати травму, полегшити біль. Хлопець уже добре знає, що культуру не можна взяти ґвалтом, її треба засвоїти, невпинною працею викшталтувавши себе самого.

Для розуміння еволюції Степана Радченка важливо простежити і зміну його ставлення до речей, і те, як із підвищенням суспільного статусу змінюється предметний світ навколо героя.

Радченко повсякчас вибудовує опозиції речей, щоб спростити собі осмислення незрозумілого. Проте, орієнтуючися здебільш на зовнішній вигляд, він раз у раз припускається помилок. Мешкаючи у свої перші київські дні у хліві Гнідих, побачив уранці на порозі жінку з повною дійницею в руках. Вважав її за «доярку, свого брата», і від представниці свого класу охоче взяв би запропонований кухлик молока. Але коли та рекомендується господинею дому, одразу займає глуху оборону, а потім здійснює символічне перевдягання жінки, щоб утримати у свідомості свою чорно-білу картину світу: через скруту «вранці корови доїть, а ввечері надіває шовкову сукню і п'є чай у знайомих». Одяг і побут зостаються найважливішими елементами особистісної ідентифікації.

Розвінчуючи романтичні, народницькі стереотипи, Підмогильний безбоязно демонструє, як соціальні потрясіння ослаблюють цивілізаційні табу й вивільняють агресивні імпульси, як опоетизований світ пейзанської гармонії перетворюється в осередок розпаношеного насильства.

Воно часто спрямоване проти слабших, насамперед проти жінок. Сценою зґвалтування завершується сюжет «Третьої революції»: «Долі, захиливши на спину голову, розкинувши руки, зігнувши голі коліна лежала Ксана потворною купою зганьбленого тіла». Степан Радченко також полегшує біль численних травм, компенсує пережиті приниження й образи, брутально ґвалтуючи довірливу односельчанку.

Із цієї безодні насильства можна вибратися, лише повернувши втрачену повагу до культурних норм і заборон. У школі виховання почуттів Степан Радченко пильно вивчав, серед іншого, також і *agrandi*, мистецтво знаходити в коханні насолоду й красу. Зґвалтування Надійки під час побачення в міському парку він виправдовує дуже легко — «не я, так інший». А згодом, ще раз почуваячись обділеним і приниженим, раптом згадав, що жертву можна використати ще раз. Цього разу для підвищення власної самооцінки. Радченко мислить за звичною схемою. Так, він недобре повівся з дівчиною, але тепер очиститься від скверни, запропонує їй разом іти життєвим шляхом, повернувшись у рідне село й не спокушаючись більше гріховним

полісом. Усе погане буде забуто. (Тут знов-таки чи не пародійна алюзія на «Бурлачку» Нечуя-Левицького: Степан хоче зіграти роль шляхетного рятівника заблуканої жертви Івана Михалчевського, який одружився з покриткою Василюю і зробив її щасливою.) Однак матриця «порятунку покритки» більше не чинна. Степан з обуренням і мстивою озлобою вдивляється в Надійку, яку зустрів усім задоволеною, одруженою й благополучною. Чого як чого, а лицарського порятунку вона потребує щонайменше. Як і в усьому іншому, нашому героєві і в науці кохання доводиться поступово опановувати сенс складності, учитися відрізняти інстинкт від феномену культурного.

Любовні романи героя підсвічують, увиразнюють етапи його сходження щаблями соціальної драбини.

Стосунки, які розвиваються ще за сільською моделлю, завершуються, отже, сексуальним насильством. Наступний зв'язок ініційований не чоловіком, а партнеркою. «Мусінька» Тамара Василівна приходить уночі до свого квартиранта, бо хоче взяти від життя недодане, хоч раз зробити вибір самій, не підкоряючись сильнішим. У досвідченої жінки, котра за віком могла би бути Степановою матір'ю, немає ілюзій щодо тривкості почуття, вона вдячна навіть за короткий момент щастя. Це Мусінька вперше відкрила для хлопця цінність і значущість поцілунку: доти він вважав його лише непотрібною прелюдією до основного дійства. Це вона навчила його мови закоханих, ошляхетнила почування й учинки. Обранець іде від неї зрілішим, емоційно мудрішим, аніж до зустрічі з цією жінкою. Вона ще навіть не представниця суто урбаністичної культури, тим паче безнадійно ув'язнена в домашніх стінах. Уже у своєму новому вбранні й статусі Степан сам обирає подругу. Семантично важливе навіть місце їхнього знайомства: це фое театру. Вони обоє належать до споживачів мистецтва, а Зоська постає перед нами грайливою, розпеченою дитиною міста. Вона до якогось часу вивищується над партнером, підкоряє його: даруючи виграну в лотерею соску, — ще й зі знущальними словами «Ссатимеш на дозвіллі», — викриває його інфантильність, розполовиненість між сільським минулим і урбаністичним сьогоденням. Її витісняє із серця Степана Радченка

вишукана балерина Рита. У стосунках із нею Степан уже не почувається учнем, як раніше; він навчився мистецтва зваблювання, оволодів правилами витонченої й складної любовної гри.

Поверховість оцінок та інтерпретацій, бажання звести всю складність довколишньої дійсності до примітивних однозначних схем і простих чорно-білих розмежувань визначили також і спосіб письма в дебютному Радченковому оповіданні.

Він аж так довіряє своєму вмінню про все судити з огляду на речі, якими послуговуються люди, що нехитрим сюжетом стає перехід з рук у руки, від подоланого вояка до переможця, бритви. Це слово й винесено в назву історії, яка нібито передавала символічну сутність революційних подій: бритва спершу належала фронтовому офіцерові «як втіленню царату», потім — прихильникові Тимчасового уряду, далі — петлюрівцю, а зрештою трофей заслужено відбирає остаточний тріумфатор — червоноармієць. Та й сама спонука до кар'єри була не надто шляхетною: побувавши на вечірці, де виступали, зриваючи оплески, знані літератори, хлопець вирішив, що немає простішого способу добитися успіху й популярності, аніж цей.

Його освіта й читацький досвід не спонукали до осмислення психології творчості, сутності та призначення мистецтва, а тим паче — відповідальності автора за сказане. Белетристику вважав не надто й вибагливою розвагою для публіки.

До таких висновків та уявлень схиляла й сама атмосфера численних зібрань під егідою «культкомісії місцкому УАН». Прилюдне читання не надто сприяло серйозному сприйманню тексту. Цю вимушену профанізацію літератури, брак книжки і втрату культури читання в романі зафіксовано як прикру деформацію, спричинену найперш економічною руїною: «Традиція прилюдних літвечірок, породження тих часів, коли паперу не вистачало навіть на цигарки і мистецтву дано було гасло виходити на вулицю, тому й література мусила стати видовиськом, а літератор — читцем-декламатором, — ця традиція вмирає перед нашими очима, і ми спокійно можемо промовити “амінь” над її труною. Література — це, зрештою, книжка, а не дикція, і виконувати її прилюдно так само чудно, як і читати без рояля музичні твори». Крім браку паперу й занепаду поліграфічної галузі, популярність «усної творчості» вимагає ще й соціологічного та культурологічного пояснення. Якраз тоді, з одного боку, багато

полемізували про потребу завойовувати читача, а з іншого — письменники відчували не так диктат ринку, як тиск ідеології та цензури. Написане героєм оповідання — це в романі Підмогильного доволі зла пародія на стиль заідеологізованих агіток, що їх партійна критика підносила як зразки «пролетарського реалізму». Насправді реалізм принесено в жертву ідеологічній схемі: конкретний епізод із власного повстанського досвіду, коли відібрану денікінцем бритву він за кілька днів вийняв з кишені свого подоланого ворога, під пером прозаїка-дебютанта стає психологічно й подієво непереконливою символічною конструкцією. Степан Радченко вибудовує сюжет, намагаючись будь-що-будь догодити владним поціновувачам, підлаштуватися під чужі вимоги й очікування. Радченкові як автору «Бритви» могло б адресуватися звинувачення Валер'яна Підмогильного, висловлене в передмові до його новелістичної збірки 1927 року «Проблема хліба». Скомпонувавши її як лист до Євгена Плужника, письменник наголошував якраз на загрозі розважальности, примітивної сюжетности та на браку інтересу до глибинного аналізу тектонічних процесів, які змінювали українську дійсність. «Все це було б тільки моєю особистою справою, коли б легковажність у житті не схиляла мене до виключної серйозности в письменстві». «І цей мій обов'язок доповнити себе серйозністю в письменстві має виявитись насамперед в одкиданні сюжету. Ох, цей хвальний сюжет і не менше славетна фабула! Чи не в катастрофічному прагненні сучасного читача до легкотравности й забавности бере свої коріння ця непевна пара? Його рація, і читач може бути певен, що його вимоги задовольнять — він споживач, він купує. Але я не можу визнати рацію тим професорам, що з глибокодумним спокоєм, і тим їхнім молодим учням, що з юнацьким запалом виступають на шпальтах наших журналів безоглядними антрепренерами цієї справи. Я не можу визнати рації тим письменникам, що свої шукання кінчають на фабульних цукерках, — однословно, я боюся, щоб уся наша література не почала бити в один фабульно-сюжетний барабан». Ця передмова є, власне, реплікою Підмогильного в тодішній пристрасній літературній дискусії.

Йому йдеться про збереження високих здобутків вітчизняного модернізму і про опір поновній провінціалізації української культури, тепер уже під трохи перефарбованими радянсько-імперськими гаслами.

Щодо героя роману, то він цю небезпеку зміг подолати. Обурюючись зведенням книжки до статусу товару, Степан Радченко своєю дебютною спробою якраз долучається до творення масової літератури «на продаж». Але згодом пережив і страх творчої виснаженості, коли незаймана білизна аркуша паперу на столі змушує думати про власну вичерпаність та прикру марнотність усіх зусиль, і радість мистецьких знахідок. Від сюжету про пригоди речі приходить до задуму «повісти про людей».

Твір Валер'яна Підмогильного аж ніяк не обмежується історією адаптації амбітного селяка в столиці. Роман не раз підставово називали інваріантом «роману виховання», вказували на неприховані алюзії з «Любим другом» Мопассана та бальзаківськими сюжетами про самовпевнених і неперебірливих у засобах підкорювачів суспільних вершин. Однак українському авторові важливе не лише це, кар'єра протагоніста вписана в різноманітні історико-культурні процеси. І в цьому сенсі Степан Радченко масштабніший, глибший і цікавіший за Жоржа Дюруа. Свого часу Юрій Шерех, полемізуючи з багатьма поціновувачами, проникливо зауважував, що «той, хто бачить у книжці Підмогильного тільки історію кар'єри, має підстави закидати авторові її всі сім смертних гріхів. Але цим він тільки зраджує, що для нього самого інші, вищі питання не існують. Паралельно з історією кар'єри Степана Радченка, розказаною з нещадною правдивістю, Підмогильний показує народження людини й письменника Радченка» ². Цю тезу варто розглянути в ширшому контексті тодішніх змагань за культурний суверенітет і переформатування та модернізації національної ідентичності.

Радченкові претензії до дріб'язкових, загрузлих у минулому, нездатних змінюватися й відповідати на виклики переломної революційної епохи містیان означають ще й неприйняття провінціалізму.

Якраз боротьба з культурним провінціалізмом, колоніальними комплексами, за давненою хворобою залежності, підпорядкованості багато в чому визначала перебіг літературної дискусії середини

двадцятих років. Микола Хвильовий писав про «московських задрипанок» і про те, що без російського посередника «український культурник» часто себе не мислить. Микола Бажан у датованих 1929 роком знаменитих «Будівлях» закликав прогнати Мазепиного білого коня, який «навчився бігати назад», зректися обтяжливого й принизливого спадку «нерозумних гетьманят», перебороти травматичний синдром — і почати зводити будинок нового світу, вірячи, що дерзновенне покоління перевершить своїх попередників, — «бо серце наше більше, ніж їхнє».

Степан Радченко також є виразником ідеалів і почувань якраз того петлюрівського, унерівського покоління, він з максималізмом молодости зрікається скромних набутоків губернського імперського міста задля утвердження Києва державного, Києва-столиці.

Слушно зауважено, що кількох романних персонажів слід вважати проєкціями, або ж alter ego, головного героя. Підмогильний варіює різні способи достосування до урбаністичного світу. Є ті, хто Києвом безоглядно захоплюється і намагається за всяку ціну приноровитися до нового *modus vivendi*. Радченко (може, іноді й з надмірним ригоризмом) таврує цю мімікрію як міщанство й кар'єризм. Степанів колега по інституту Борис Задорожній робить успішну кар'єру, не переймаючись чимось вартіснішим. Його дружиною стає колишня кохана Радченка, і хлопець з обридою спостерігає, як вона зневажливо поводить із своєю домашньою робітницею. Надійка задовольняється всіма благами міського комфорту, не прагнучи ніякої самореалізації. Подібних сповнених самоповаги шукачів успіху, котрі задовольняються більш чи менш якісними сурогатами урбаністичної цивілізації, на шляху головного героя трапляється чимало.

У мерехтливому розмаїтті віддзеркалень, роздвоєнь і підмін не слід випускати з поля зору ще одну важливу альтернативу, продемонстровану долею Максима Гнідого, Степанового, здавалося б, дуже благополучного ровесника, що зростає під самозреченою материнською опікою й уникає всіх небезпек та злигоднів. Але страх перед життєвими викликами й випробуваннями, згода задовольнитися малим, осторонитися всього неприйняттого й сховатися у рятівній мушлі — попросту деформують або й руйнують особистість. Єдина

дитина в сім'ї, хлопчик завжди був самотнім сенсом існування його нещасливої, загнаної в безвихідь матері. В одну з ночей любовців Тамара Василівна розповіла Степанові, як оберігала сина від усіх принад зовнішнього світу, щоб міцніше прив'язати його до себе. Однак згодом зізналася і в тому, що часами ненавиділа сина, бо це через нього боялася скористатися хоч якимись можливостями змінити свою долю. Обидва епіграфи до роману «Місто» наголошують на проблемі існування людини як істоти втіленої, біологічної. І ці «тваринні», за талмудом, ознаки не можна споневажити. У тексті є кілька ремарок про природне, надприродне й неприродне, про аскетизм, розпусту й гедонізм. Якраз історія Максима відчитується алюзією на перекладений Підмогильним роман Анатолія Франса «Таїс», з якого і взято один з епіграфів до «Міста». Хлопець існує у збудованій матір'ю теплиці: це їй він розповідає про шкільні успіхи й невдачі, заради неї зрікається товариства ровесників. Колекціонує (знов же так ретельно розроблений у творі мотив колекції, речей як репрезентантів певної психологічної реальності) метеликів, марки, рідкісні книжки... Здобуває певний фах бухгалтера. Символом його самовідданої синівської любові стає куплений їй у подарунок перстень з діамантами. Але вже з першої появи цього персонажа на романних сторінках читачеві натякають на облудність ідилії: цигарка, якою Максим пригощає квартиранта, з опієм. Наркотик стає засобом скомпенсувати неповноту існування. І згодом, після матеріної «зради», Максим кидається надолужувати, пізнавати повноту життєвого досвіду у всіх приступних гріховних насолодах.

Натомість ще один Степанів приятель, Левко, демонструє цілковиту байдужість і невіддатливість міським спокусам. Він так і залишається селюком, демонструючи подиву гідну лінивість думки й примітивну заскорузлість почувань. Учиться на агронома, у місті знає лише свій шлях з дому до інституту та ще залізничний маршрут до мисливських угідь. Полювання так і залишається єдиною пристрастю, а вивчити назви столичних вулиць хлопець за кілька років так і не спромігся. Навіть коло читання обмежується випадковими старими книжками: окрім підручників, мав іще «Хмари» Нечуя-Левицького (цей роман мало не наскрізно присутній у «Місті» як один з найважливіших претекстів та об'єкт безжальної пародії), том Фонвізіна (мало що було б таким

несуголосним самому духові київських двадцятих років, як нудні, моралізаторські класицистські тексти російського драматурга) та «комплект “Літературно-наукового вісника” за 1907 рік». Щодо журналу, то він таки належав до списків обов’язкового читання свідомих українців, тільки ж майбутній агроном відстав од «вістей» на добрих два десятиліття. Він задовольняється малим, жалюгідно обмежений у своїх інтелектуальних горизонтах, нечутливий до історичних зламів і змін, вірний раз назавжди виробленим надто простолінійним, нехитрим принципам і поглядам.

Проте сам Степан Радченко прагне таки непорівнянно більшого. Маргінал і чужинець, він не просто відвойовує для себе простір у боротьбі за існування, а вперто й цілеспрямовано викшталтовує себе, здобуває освіту, прилучається до інтелектуальної й творчої еліти. Довколишній світ видається йому дедалі складнішим, а творчість потребує щораз більшої відповідальності. І то як перед собою, так і перед Словом. З-поміж Радченкових «двійників» у романі вирізняється його приятель і протектор Вигорський. Визнаний поет, він прихильно оцінив рукопис молодого автора й посприяв публікації. Вигорський, схоже, прямує тим самим шляхом, при початку якого ми зустрічаємо й Радченка. На їхню близькість і належність до одного мистецького кола в цьому наскрізь «літературному», інтертекстуальному творі вказує й справжнє прізвище Вигорського — Ланський. Тобто таки з «Ланки», створеного автором роману Валер’яном Підмогильним угруповання, до якого, отже, мають честь належати й деякі фікційні персонажі. Межа між текстом і зображуваним світом щонайменше проблематизується. Коли Степан Радченко ще не надто клопочеться задоволенням грандіозних амбіцій провінціала в столиці, старанно рахує здобутки й перемоги, мріє про популярність і визнання, то поет усього цього уникає й цурається: він постає людиною втечі, зречення, самозаглибленого філософського осторонення, тож суєта суєт владна над ним непорівнянно менше, ніж над його ентузіастичним другом. Радченко буває достоту смішним («Місто» назагал вирізняється в контексті вітчизняної прози з огляду на майстерність авторської іронії), не розуміючи, до прикладу, як же можна самохіть віддати «хлібну» посаду на курсах українізації, а тим паче підписуватися псевдонімом, не прославляючи себе дорогого.

Проте із часом життя перестає здаватися юнакові полем бою за призи й винагороди. Творчість виявилася не дозвіллям чи розвагою, а випробуванням і виснажливою боротьбою зі зневірою у своїй письменницькій спроможності та прихильності примхливої музи. «Він і сам не міг цього з'ясувати, не міг простежити того плутаного шляху, яким пройшли його стосунки з літературою від хлоп'ячої витівки до душевної виразки. Граючись, він порізався й ненавмисне перетяв ті жили, що в них серце жене повинь крові. Отже, мав творити тепер під подвійним тягарем обов'язку й відповідальности». Чесність із собою для героїв Підмогильного означає щось значно серйозніше, аніж для експериментаторів Винниченка. «Він не брехав перед собою ні в думках, ні в учинках, і конкретність лишалась у нім, і життя не переставало бути йому пахучим, хоч і гірким, мигдалем».

Самоствердження Степана Радченка — це ще й апофеоз митця.

«Місто» виявилось не тільки історією українського успіху, — хоча й така історія вже стала унікальною на тлі численних розповідей про поразки героїв-правдошукачів, про втрату ними життєвого простору й можливостей творчої реалізації. Роман Валер'яна Підмогильного засвідчив неймовірно важливий здобуток національної революції: повернення урбаністичного простору під українську культурну юрисдикцію, відновлення тяглості національної традиції. Епоха принизливого самообмеження в рамках домашньовжиткової рустикальності зосталася позаду, Київ знову став нашою культурною столицею, осередком потужного мистецького ренесансу.

Віра Агєєва

¹ «Ланка» — літературне угруповання, створене 1924 року у Києві. До нього входили письменники, які намагалися протистояти ідеологічному тиску, зберегти творчу незалежність: В. Підмогильний, Є. Плужник, Б. Антоненко-Давидович, Т. Осьмачка, Григорій Косинка, Я. Качура та інші. У 1926 році змінило назву на МАРС.

² Шерех Юрій. Пороги і запоріжжя: у 3 т. — Харків: Фоліо, 1998. — Т. 1. — С. 89.

За цим [посиланням](#) ви знайдете карту, на якій позначено всі місця, що їх відвідав Степан Радченко в Києві. На початках деяких абзаців можна побачити спеціальні позначки , які пеленгують головного персонажа книжки. Запрошуємо вас у спільну подорож текстом і Києвом!

МІСТО

Роман

Шість прикмет має людина: трьома подібна вона на тварину, а трьома на янгола: як тварина — людина їсть і п'є: як тварина — вона множитья і як тварина — викидає; як янгол — вона має розум, як янгол — ходить просто і як янгол — священною мовою розмовляє.

Талмуд. Трактат Авот

Як можна бути вільним, Евкріте, коли маєш тіло?

А. Франс. Таїс

Частина перша

I

Здавалось, далі пливати нема куди.

Спереду Дніпро мов спинився в несподіваній затоці, оточений праворуч, ліворуч і просто зелено-жовтими передосінніми берегами. Але пароплав раптом звернув, і довга, спокійна смуга річки протяглася далі до ледве помітних пагорків на обрії.

Степан стояв коло поруччя на палубі, мимоволі пірнаючи очима в ту далечінь, і мірні удари лопастей пароплавного колеса, глухі капітанові слова коло рупора відбирали снагу в його думок. Вони теж спинялись у тій туманній далечині, де непомітно зникала річка, немов обрій становив останню межу його прагнень. Хлопець поволі глянув по ближчих берегах і трохи збентежився — на повороті праворуч виникло село, приховане доти за лукою. Серпнєве сонце стирало бруд з білих хаток, мережило чорні шляхи, що гналися в поле й зникалидесь, посинівши, як річка. І здавалось, той зниклий шлях, з'єднавшись із небом у безмежній рівнині, другою галуззю вертався знову до села, несучи йому ввібраний простір. А третій шлях, скотившись до річки, брав до села свіжину Дніпра. Воно спало серед сонячного дня, і таємниця була в цьому сні серед стихій, що живили його своєю

міццю. Тут, при березі, село здавалось питомим витвором просторів, чарівною квіткою землі, неба й води.

Його село, те, що Степан покинув, теж стояло на березі, і зараз він несвідомо шукав спорідненості між своїм та цим селом, що випадково трапилось йому на великій путі. І радісно почував, що ця кривність єсть і що в ці хати, як і в свої покинуті, він би зайшов господарем. З жалем дивився, як тане воно, одсуваючись за кожним рухом машин, і от пасмо гідкого диму сховало його зовсім. Тоді Степан зітхнув. Може, це було вже останнє село, що він побачив перед містом.

Він почував у душі своїй невиразне хвилювання і млюсть, мов лишив у своєму селі й по всіх, що бачив був, не тільки минуле, але й надії. Заплющивши очі, він піддався сумові, що колисає душу.

Коли розігнувся від поручнів, побачив коло себе Надійку. Не чув, як вона підійшла, і зрадів, хоч і не кликав її. Він тихо взяв її за руку. Вона здригнулась, не підводячи голови, дивилась на віяловидну хвилю, що гнав своїм носом пароплав.

Вони жили в одному селі, але досі були мало знайомі. Тобто він знав, що вона існує, що вчиться і не ходить на вулицю. Кілька разів навіть бачив її в сільбуді, де відав бібліотекою. Але тут вони здибалися ніби вперше, і спільність долі зблизила їх. Вона, як і він, їхала вчитися до великого міста, в них обох у кишенях були командировки, а перед ними — нове життя. Вони разом переходили кордон майбутнього.

Щоправда, їй було трохи певніше — вона ж хвалилась, що батьки постачатимуть харч, а він мав тільки надію на стипендію; вона їхала на помешкання до подруг, а в нього був тільки лист від дядька до знайомого крамаря; у неї і вдача була жвавіша, а він був зосереджений і ніби млявий. За свої двадцять п'ять років він був підпасичем-приймаком, потім просто хлопцем, далі повстанцем і наприкінці секретарем сільбюро Спілки робземлісу³. Тільки одну перевагу проти неї мав — був здібний і не боявся іспиту. За цей день на пароплаві він встиг розтлумачити їй багацько темних сторінок соціальних наук, і вона зачаровано слухала його принадний голос. Одійшовши від нього на мить, вже почувала раптову нудьгу й нові, ще не з'ясовані економічні проблеми. А коли він починав викладати їх, їй хотілось, щоб хлопець розповів щось інше, про свої сподівання, про

те, як він жив ті роки, коли вони ще не зналися. Та вона тільки дякувала йому за вказівки й переконано додавала:

— О, ви одержите стипендію! Ви такий знаючий!

Він посміхався, йому приємно було чути собі хвалу й віру в свої сили від цієї синьоокої дівчини. Справді, Надійка здавалася йому кращою від усіх жінок на пароплаві. Довгі рукава її сірої блузки були миліші йому за голі руки інших; комірець лишав їй тільки вузьку стьожку тіла на видноті, а інші безсоромно давали на очі всі плечі й перші лінії грудей. Черевики її були округлі й на помірних каблуках, і коліна не випинались раз у раз із-під спідниці. В ній вабила його нештучність, рідна його душі. До тих інших жінок він ставився трохи погордо, трохи боязко. Почував, що вони не зважають на нього, навіть зневажають за його блаґенький френч, рудий картуз і вицвілі штани.

На зріст він був високий, тілом міцно збудований і смуглий на обличчі. Молоді м'які волосинки, неголені вже тиждень, надавали йому неохайного вигляду. Але брови мав густі, очі великі, сірі, чоло широке, губи чутливі. Темне волосся він одкидав назад, як багато хто з селяків і дехто тепер з поетів.

Степан тримав свою руку на теплих Надійчиних пальцях і замислено дивився на річку, піщані круті береги й самотні дерева на них. Раптом Надійка випросталась і, махнувши рукою, промовила:

— А вже Київ близько.

Київ! Це те велике місто, куди він їде учитись і жити. Це те нове, що він мусить у нього ввійти, щоб осягнути свою здавна викохувану мрію. Невже Київ справді близько? Він збентежився і спитав:

— А де ж Левко?

Вони оглянулись і побачили на кормі гурт селян, що розташувались там із обідом. На розгорнутій свитці перед ними лежав хліб, цибуля і сало. Левко, студент-сільськогосподарник з їхнього ж села, теж сидів коло них і живився. Він був лагідний і грубший, ніж дозволяв його зріст, отже, з нього був би колись ідеальний панотець, а тепер — зразковий агроном. Сам з діда-прадіда селяк, він чудово вмів би допомогти селянинові чи то казанню, чи науковими порадами. Учився він дуже акуратно, ходив завсігди в чумарці й над усе любив полювання. За два роки голодного перебивання в місті цілком виробив і оформив основний закон людського існування. З поширеного

за революції гасла: «хто не робить, той не їсть» він вивів собі категоричну тезу: «хто не їсть, той не робить» і прикладав її до всякого випадку й нагоди. Селяни тут, на пароплаві, охоче почастували його своїми немудрими харчами, а він зате розповів їм цікаві речі про планету Марс, про сільське господарство в Америці та про радіо. Вони дивувались і обережно, трошки насмішкувато, потай віри не ймучи, розпитували його про ці дива і про Бога.

Левко підійшов до своїх молодих колег, посміхаючись і трохи похитуючись на кучих ногах. Посміхатися й бути в доброму гуморі було його основною властивістю, критерієм його ставлення до світу. Ні бідкування, ні наука не змогли вбити виробленої під тихими вербами села доброзичливості.

Степан і Надійка вже зв'язували свої клунки. Ще один поворот стерна, і кінець піскуватих горбів річки ліворуч лягли сірі смуги міста. Пароплав протяжно крикнув перед розведеним понтонним мостом, і цей пронизливий гук озвався в Степановому серці болісною луною. Він забув на ту мить про свої ніби здійснювані жадання і тужливо дивився на струміль білої пари над свистком, що давав останній сигнал його минулому. І коли свист раптом ущух, в душі його стало тихо і мертво. Він відчув десь вглибині дурний натиск сліз, зовсім не відповідний до його віку й становища, й здивувався, що ця вільгість ще не висохла в злиднях і праці, що вона затаїлась і от несподівано й недоречно заворушилась. Це так вразило його, що він геть почервонів і одвернувся. Але Левко помітив його хвилювання. Він поклав йому руку на плече й промовив:

— Не журись, хлопче!

— Та я нічого, — ніяково відповів Степан.

Надійка засипала Левка запитаннями. Він мусив назвати їй кожен горб, кожну церкву, мало не кожен будинок. Та Левко виявив мало знання місцевості. Лавру, правда, він назвав, пам'ятник Володимирові теж, а що й горба того звуть Володимирським, він напевно ручитися не міг. В Києві він обертася в обмеженому і визначеному колі — вулиця Леніна, де він мешкав, — інститут. З цього шляху він майже не сходив, хіба що бував тричі на зиму в 5-му Держкіно на американських трюкових фільмах та виїздив вряди-годи полювати по лінії Київ — Тетерів. Тому він безсилий був задовольнити

Надійчину цікавість, що роз'ятрювалась дедалі. Купи будинків, таких крихтих і кумедних здаля, захоплювали її, і вона зраджувала веселим сміхом свою радість, що там житиме.

Але увага її швидко відхилилась від міста. Вона дивилась на моторні човни, що бадьоро стукотіли по річці, на човни звичайні, де напівголі засмаглі спортсмени вправляли м'язи й весело хитались на хвилі, що гнав пароплав. Сміливі плавці кидались мало не під саме колесо й радісно гукали. І раптом повз пароплав білим приви́дом пролинула трищоголова яхта.

— Дивіться, дивіться! — скрикнула дівчина, задивившись на незвичайні трикутні вітрила. На палубі яhti було троє хлопців і дівчина в серпанку. Вона здавалася русалкою з давніх казок, їй не можна було навіть заздрити.

✂ Що ближче до Києва, рух на річці більшав. Спереду лежав пляж — піщаний острів серед Дніпра, де три моторки невгамовно перевозили з пристані купальників. Місто спливало згори до цього берега. З вулиці Револуції широкими сходами до Дніпра котилась барвиста хвиля юнаків, дівчат, жінок, чоловіків — біло-рожевий потік рухливих тіл, що передчували насолоду сонця й води. Серед цієї юрби не було сумних — тут, край міста, починалась нова земля, земля первісної радості. Вода й сонце приймали всіх, хто покинув допіру пера й терези — кожного юнака, як Кия, і кожную юнку, як Либідь. Місяцями погноблені в одязі білі тіла виходили з в'язниці, розцвітали бронзою в гарячій млості на піску, як загублені десь на нільських берегах дикуни. Тут на мить кожному воскресало первісне голе життя, і тільки легкі купальні костюми нагадували за тисячоліття.

Контраст похмурих споруд над берегом і цього безжурного купання здавався Надійці разючим і чарівним. В цих протилежностях вона усвідомлювала розгін міського життя і його можливості. Дівчина не ховала свого захвату. Її сліпила рябизна костюмів, гама тіл від блідо-рожевих, допіру виставлених на сонце, до брунатно-чорних, уже загартованих у пекучому промінні літа. Вона пристрасно приказувала:

— Як це гарно! Як це гарно!

Степан аж ніяк не поділяв її піднесення. Видовисько голої, безглуздої юрби було глибоко неприємне йому. І той факт, що Надійка

теж приєднується до того смішного, безпутного натовпу, його прикро вражав. Він похмуро сказав:

— З жиру це все.

Левко дивився на людей вибачливіше:

— Сидять по конторах, ну й дуріють.

Зійшовши в тисняві на берег, вони стали осторонь, пропускаючи перед себе навалу пасажирів. Надійчине піднесення вже зів'яло. Місто, що віддалік було біле від сонця й легке, тепер важко нависало над нею згори. Вона боязко поглядала навкруги. Її глушило гукання перекупок, свистки, брязкіт автобусів, що рушали на Дарницю, і рівне пихкання парової машини десь поблизу на млині.

Степан скрутив з махорки цигарку й закурив. Він мав звичку спльовувати після цього, але тут ковтнув слину з гірким махорочним пилом. Все навкруги було дивне й чуже. Він бачив тир, де стріляли з духових рушниць, ятки з морозивом, пивом та квасом, перекупок з булками, насінням, хлопчаків з ірисками, дівчат з кошиками абрикос і морелей. Повз нього пропливали сотні облич, веселих, серйозних і заклопотаних, десь голосила обікрадена жінка, кричали, граючись, пацани. Так звичайно тут є, так було, коли його нога ступала ще м'якою курявою села, так буде й надалі. І всьому цьому він був чужий.

Пасажири всі розійшлися. Пароплави почали розвантажувати. Довгими сходами пішли півголі вантажники з лантухами, паками, садовиною. Потім понесли розчепірені волон'ячі туші й покотили засмолені смердючі бочки.

✂ Левко повів їх, показуючи дорогу. На вулиці Революції їхні шляхи розходились: Степанів на Поділ, інших двох — на Старий Город.

— Ти ж до мене переходи, як що там, — сказав Левко. — Адресу записав?

Степан хутко попрощався з ними й звернув праворуч, розпитуючи вряди-годи дороги в перехожих. Проходячи повз книгарню, він спинився коло вітрини й почав розглядати книжки. Вони були рідні йому ще змалку. Ще не вміючи читати, зовсім хлоп'ям, він гортав єдину книгу, що прикрашала божницю дядькової хати, — якийсь

столітній журнал з безконечними портретами царя, архімандритів та генералів. І якраз не малюнки, а низки чорних рівненьких знаків вбирали його очі. Він навіть не пам'ятав, як вивчився читати. Якось випадково. І потім з насолодою вимовляв слова, аж ніяк не розуміючи їхнього змісту.

Коло вітрини він стояв довго, читаючи одну за одною назви книжок та видавництв і дати років. Про деякі він думав, що вони будуть потрібні йому в інституті. Але чудне враження справляла на нього ця маса томів, що серед них він побачив тільки одну читану книжку. В них немов зосередилося все те чуже, що мимоволі лякало його, всі небезпеки, що він мусив побороти в місті. Наперекір розумові й усім попереднім розрахункам, безнадійні думки, спочатку ніби питання, почали опановувати хлопця. Ну, навіщо було сюди забиватись? Що буде далі, як він житиме? Він пропаде, він старцем вертатиме додому. Чом було не їхати до свого окружного міста на педкурси? До чого ці хлоп'ячі вигадки з інститутом і Києвом? І хлопець стояв коло невеличкої подільської книгарні, що здавалась йому сліпучою, немов вагаючись, чи не вертати на пристань.

«Я притомився з дороги», — подумав він.

На рахунок цієї притоми він і поклав ту обважнілість м'язів та неохоту рухатись, що його тут обняла. Але почував він себе посланцем, що виконує надзвичайно важливе, тільки чуже доручення. Свої давні бажання він раптом відчув, як сторонній примус, і скорився йому не без глухої відрази. Він пішов далі під владою своїх побляклих на мить, але чіпких мрій.

На Нижньому Валу одшукав тридцять сьомий номер, зайшов хвірткою на подвір'я і постукав на ґанку в глухі, поїдені червою двері. За хвилину йому відчинив чоловік у жилетці, з куцою борідкою і сивиною у волоссі. Це й був рибник Лука Демидович Гнідий, що за часів революції та міських злиднів був зробив рідне Степанове село Теревені центром своїх крамообмінних операцій, завжди спиняючись у хаті його дядька. Тепер рибник мав поквитатись за ці вигоди, хоч роки ті вже минули, та й були зовсім не такі, щоб їх приємно згадувати. Він трохи злякано глянув на Степана поверх окулярів, потім неспокійно розірвав конверт, переглянув листа й мовчки пішов, читаючи його, до хати.

Степан лишився сам перед розчиненими дверима. Клунки муляли йому плече, і він скинув їх додолу. Почекавши хвилин кілька, і сам сів на ґанкові. Вулиця перед ним була порожня. За весь час, що він тут був, пішки не пройшов ніхто, тільки візник проїхав, попустивши віжки. Хлопець почав крутити цигарку, зосередивши на ній всю увагу, як людина, що хоче відхилитись від настирливих, але недоцільних думок. Помалу послинив край грубого махоркового паперу, обережно заліпив свій виріб і полюбувався на нього. Цигарка вийшла напрочуд рівна, трохи загострена на кінці, щоб краще було запалювати. Взявши її в рот, Степан одкинув полу свого френча й засунув руку в глибоку, але єдину кишеню в штанях — з другого боку кравець пошкодував матеріалу, цілком правдиво міркуючи, що єсть люди, яким досить і однієї кишені. Природа могла б, за цим кравецьким здогадом, заощадити собі в багатьох осіб по оку чи вуху, як і раджено їй в міфах про циклопів. Перебравши рукою скарби, що в тій кишені були, — ніжик, старий гаман, випадковий гудзик і хустку, він видобув коробок сірників, але порожнісінький. Останнього сірника він витратив на пристані. Степан кинув його додолу й роздушив чоботом.

І тому, що закурити не міг, хлопець хотів курити ще більше. Підвівшись, він підійшов до хвіртки, виглядаючи випадкового курія. Але подільська вулиця була, як і раніше, пустельна. Ряд низеньких старомодних будинків кінчався коло берега обдертими, давно не мазаними халупами. За пів кварталу з вулиці зникав брук і пішохід. Самотня, гола від віку тополя чудно стриміла перед якимсь вікном.

Раптом хтось на ґанку гукнув його на ім'я, і хлопець здригнув, ніби спіймався на злочині. Гнідий кликав його.

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

КУПИТИ